

İslâm Ekonomisi ve İslâm Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler*

Developments on Cooperation of Islamic Countries and
Islamic Economics in Last 50 Years

Sabahattin Zaim

İlginin Arka Planı Üzerine Notlar

Son 50 yılda dünyamız iktisadi ve teknolojik sahada ilerlerken İslâm Dünyasında da manevi yönde hızlı gelişmeler meydana gelmiştir. Bu dönemde Müslüman toplumlar kendi kimliklerini sorgulamaya başlamışlar ve İslâmi şahsiyetlerini yeniden arama kaygısına düşmüşlerdir. Bazıları buna *köklere dönüş siyaseti* adını vermektedir. Yalnız bu hareketin tecellisi İslâm ülkelerinde üst yönetimi temsil eden devlet kademeleri ile milleti temsil eden toplum katmanlarında farklı mahiyette ve istikamette olmuştur. İslâm ülkelerinde, genel trend itibari ile devletin üst yönetim kademeleri ile toplumun katmanları arasında bir uyumsuzluk görülmektedir. Bu sebeple millet içinde görülen köklere dönüş politikası her yerde ve her zaman devlet kademelerine intikal edememiş ve resmî politikalarda akis bulamamıştır. Fakat alttan gelen bir baskı ile üst kademelerdeki bazı grupların mukavemetine rağmen devlet-millet kaynaşması istikametinde ülkelere göre değişmekle beraber önemli mesafeler kaydedilmiştir. İslâm ülkelerinde demokrasiye yer verilen toplumlarda bu süreç daha başarılı olarak gelişmekte veya başka bir ifadeyle demokrasiye, yani tabanın sözüne yer verilmesi nispetinde bu süreç başarılı olmaktadır. Her hareketin temelinde görüldüğü gibi köklere dönüş hareketi önce tahayyül safhasında başlamış, şair ve ediplerin yazı ve şiirlerinde dile getirilmiştir. Şair İkbâl ve Mehmet Akif hatıra gelen ilk örneklerdir. Bilahare bu duygular fikir sahasına intikal etmiş ve akademik mahfilde makes bulmuş; sonra da siyaset erbabının elinde aksi-

* Bu makale ilk olarak Çerçeve dergisinin 21. sayısında (Kasım, 1997, s. 7-28) yayımlanmıştır. Zaim'in bu makalesi *İş Ahlakı Dergisine Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı* adlı derlemeden (İstanbul, 2005, İşaret Yayınları, s.195-217) alıntılanmış, ara başlıklar *İş Ahlakı Dergisi* tarafından eklenmiştir. Makalenin imlasında *TDK İmla Kılavuzu* çerçevesinde kısmi müdahaleler olmuş ancak kaynak metindeki imlaya büyük ölçüde sadık kalınmıştır.

yona dönüşmüştür. İslâm dünyasında Pakistan 20. Asrın ikinci çeyreğinde İslâm adına kurulan bir yeni devlettir. Varlığı ve hikmet-i vücudu İslâm adına dayanmaktadır. Bu sebeple Hint yarımadası İslâm'a dönüş hareketinde, hem edebî ve fikrî yönde, hem de siyaset ve aksiyon sahasında öncülük yapmıştır. İslâm ekonomisi tabiri ilk defa Hindistan'daki âlimler tarafından telâffuz edilmiştir. Çünkü onlar hem İngilizceye vukufiyetleri ile batı kültürüne, hem de medrese tahsil yoluyla Arapçaya aşına bulunmakla doğu kültürüne vâkıf bulunuyorlardı. 20. asırda maddi ve iktisadi meselelerle ilgili iktisadi doktrin ve ideolojiler toplumlara yön verdiği için Hintli âlimler de okutulan iktisat ilminin mefhumlarını, uygulanan politikalarına ve kurulan müesseselerine İslâm'ın değer hükümleriyle tahlil edebilmenin yollarını aramışlar, İslâm'ın iktisadi sahadaki görüşlerini bu yönden ifade etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple klâsik fıkıh ilmi yanında İslâm iktisadı mefhumunu ortaya atmışlardır. Ülkemizde bu mefhum ilk defa Hindistanlı âlim Muhammed Hamidullah Hoca'nın Paris'ten gelerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki İslâmi Araştırmalar Enstitüsünde verdiği derslerle başlamış ve çalışmaları *Modern İktisat ve İslâm* adıyla basılmıştır. Bilahare Sabahattin Zaim, Hamidullah Hoca'dan el alarak aynı konuyu işlemeye devam etmiş ve 1968'de Kadıköy Halk Evi'nde verdiği konferans, önce İhsan Babalı'nın Çağaloğlu Yayınevi'nce yayınlanan *İslâm Düşüncesi* mecmuasının 5. sayısında *Modern İktisat ve İslâm* adıyla bir makale olarak neşredilmiştir.¹ Bilahare bu makale küçük hacimli bir eser hâlinde Milli Türk Talebe birliği (MTTB) tarafından müteaddit defalar basılmıştır.²

Bu ilgi yıllarca kökleri ile ilgilenebilmekten adeta mahrum kalmış olan toplumun yeni gelişen münevver tabakalarında İslâm'a karşı duyulan hasretin bir tezahürü olarak izah edilebilir. Esasen bu dönemde İslâmi yayınlarda ve yayın merkezlerinde patlama denilebilecek çok belirgin bir artış olmuştur.³ 20. asrın ikinci yarısında Türkiye gibi diğer İslam ülkelerinde de İslâm

1 Modern İktisat ve İslâm, *İslâm Düşüncesi Mecmuası*, yıl: 2, sayı:5, 1968, İstanbul (Burhanettin Kayhan ve Basın Yayın Müdürü Muzaffer Deligöz zamanında).

2 Birinci baskısı Mayıs 1969'da 5.000, ikinci baskısı Ekim 1969'da 10.000, üçüncü baskısı Aralık 1969'da 10.000 olmak üzere 8 ayda 25 bin baskı yapılmıştır. Ayrıca çeşitli gazete ve mecmualarda defalarca iktibas edilerek yayınlanmıştır. Dördüncü baskısı MTTB Kütahya Teşkilâtı tarafından 1978'de; beşinci baskısı MTTB Balıkesir Teşkilâtı tarafından 1979'da yapılmıştır.

3 Bu dönemde yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

- The Attitude of Muslim Man in Economic Life, *The Muslim*, No: 5-6, London, 1976.
- İslâm'ın Prensipleri ve Sosyalist-Kapitalist Sistemlerle Mukayesesi, Dr. Ali Arslan Aydın'ın *İslâm-Hıristiyan Diyalogu ve İslâm'ın Zaferi* adlı eserin içinde s. 103-114, Ankara, 1977.
- İktisadi Faaliyetlerde Davranış Tarzı, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt VII. (İngilizce tercümesi: The Attitude of Muslim Man in Economic Life, Muslim Man Instead of Homo Economicus, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, s. 243-258.)
- İslâm ve İktisadi Nizam, *Tekbir*, Karabük Şb., Gama-Zafer Matbaası, 63 s., 1979.

iktisadî sahasında başlayan ilgi ve onun sonucu olan ilmî ve ekonomik çalışmalar köklere dönüş hareketi ile birlikte hız kazanmıştır. Bu dönemler aynı zamanda Allah'ın lütfu sonucu Basra Körfezi ülkeleri başta olmak üzere muhtelif İslâm ülkeleri petrol üretimine başlaması dolayısıyla iktisaden zenginleştikleri bir zaman dilimidir. Dünyadaki siyasi konjonktürün yardımı ile bağımsızlığına kavuşan İslâm ülkelerinin sayısı da bu dönemde 40 dolaylarına ulaşmıştır. Hâlbuki bu adet 1930'lu yıllarda son büyük İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'nin (Devlet-i Aliye-i Osmaniye) inihilinden sonra 3 ila 4'e inmişti. İşte bu atmosfer içinde İslâm dünyasında birbirinden kopuk olarak siyasi arenada boy gösteren Müslüman ülkeler, aralarında işbirliği yaparak kendi İslâmî kimliklerini kazanma gayretini mücerretten müşahhasa (soyuttan somuta) çevirebilme imkânını elde etmişlerdir.

Zincirin İlk Halkaları

Kudüs'te Mescid-i Aksa'nın İsraililer tarafından yakılması, kıvamına gelmiş olan İslâmî şuur korlarını bir anda alevlendirmiş, Fas Kralı II. Hasan'ın daveti ile Daru'l-Beyza (Kazablanka)'da toplanan İslâm devletleri ilk İslâm konferansının temellerini atmışlardır.

Siyasi sahada başlayan bu entegrasyon hareketi iktisadî, fikrî ve akademik sahaya da sıçrama yapmıştır. Bu sırada, petrol üretimi sayesinde iktisaden güçlenmiş olan Suudi Arabistan devletinin başında bulunan Kral Faysal İslâmî entegrasyon hareketlerini motive eden lider şahsiyetlerden birisi olmuş ve İslâm dünyasındaki akademisyenleri bir araya getirecek muhtelif projeler hazırlatmıştır.⁴

- Contemporary Turkish Literature on Islamic Economics Studies, in *Islamic Economics*, Ed. Khurshid Ahmad, The Islamic Foundation, s. 317-350, Leicester, UK, 1980.
- *İslâm ve İktisadî Görüşü*, Yeni Asya Yayınları, No: 202-330/5, İstanbul, 72 s., 1981.
- Recent Interpretation on Economic Aspect of Zekat, *Seminar on Management of Zekat in Modern Muslim Society*, IDB, IRTI, Jeddah, Saudi Arabia and Pakistan Development Banking Institute, Karaçi/Pakistan, 30 s., 22 April-May 1985.
- İslâm Açısından İktisadî ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası (Özel Sayı-İ.Ü. İktisat Fakültesi, 50. Yıl armağanı için takdim edilen yazı)*, cilt: 44, s. 139, 1986, İstanbul.
- Peygamberimizin İktisadî Hayat ile İlgili Tebliğlerinden Örnekler, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Veladet-i Nebeviyye özel sayısı*, cilt 25, s. 4, Ekim-Kasım-Aralık 1989.
- *İslâm-İnsan ve Ekonomi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1992; ikinci baskı, 1995.
- bkz. Contemporary Turkish Literature on Islamic Economics Studies, in *Islamic Economics*, Ed. Khurshid Ahmad, The Islamic Foundation, s. 317-350, Leicester, UK, 1980.

4 Rahmetli Kral Faysal'ın başıboş kalmış olan İslâm ülkeleri arasında İslâm birliğini sağlamak için projeler geliştirdiği ve çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Aleyhinde tertip edilen suikasta yol açan sebep de belki bu ideali olmuştur.

Mesmuatımıza göre, zamanın batılı bir üst düzey yetkilisi bu emellerinden vazgeçmesi için merhum Faysal'a baskı yapmak üzere Suudi Arabistan'da kendisini ziyaret ettiği zaman, Faysal misafirine masada bir sofraya, kendisine de mütevazı bir yer sofrası hazırlanmış ve şunu ifade etmiştir: "Bağımsızlığımızı ve birliğimizi engellemek için bize baskı yaparsanız biz petrol kuyularımızı imha edip tekrar bu gördüğünüz eski basit hayatımıza dönebiliriz. Ama siz bu

İslâm İktisadı Birinci Dünya Kongresi

Bunlardan ilki *İslâm İktisadı Birinci Dünya Kongresi* olmuştur. 1976'da Mekke-i Mükerrerme'de tertip edilen bu kongreye,⁵ 200 Müslüman iktisatçı ve fakih katılmış ve İslâm iktisadı ile ilgili yüzlerce tebliğ sunulmuştur. Bu tebliğlerden seçilen muhtelif makaleler biri İngilizce, diğeri Arapça olmak üzere iki cilt hâlinde yayınlanmıştır.

İşte bu konferans bir dönüm noktası olmuş ve İslâm uleması ilk defa dünya çapındaki böyle büyük bir toplantıda bir araya gelmişlerdir. Bu kongre Cidde'de bulunan Melik Abdülaziz Üniversitesi (KAAU) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından düzenlenmiş, tertip heyetinde Dr. Ahmet Tütüncü, Dr. Muhammed Sakr, Dr. Ahmed el-Neccar gibi isimler bulunmuşlardır. Kongre başkanlığına KAAU Rektörü Dr. Muhammed Ömer Zübeyr, başkan vekilliklerine KAAU'den Prof. Hasan Ebu Rukba, Pakistan'dan Prof. Hurşid Ahmed ile Türkiye'den Prof. Dr. Sabahattin Zaim, raportörlüğe Dr. Monzer Kahf getirilmişlerdir.

İslâm iktisatçıları ile hukuk ulemâsı müştereken aşağıda yer alan konular üzerinde takdim edilen tebliğleri tartışmışlardır.

1. İslâm İktisadı Mefhumu ve Metodolojisi
2. İslâm İktisat Modelinde Tüketim ve Üretim
3. İslâm İktisat Modelinde Devletin Rolü
4. İslâm İktisat Modelinde Sigorta
5. İslâm İktisat Modelinde Faizsiz Bankacılık

modern sofrayı donatan petrol kaynaklarından mahrum kalırsınız". Üst düzey yetkilinin dönüştürdüğü raporda, merhum Faysal için "Bu zâtı mânen veya maddeten ifna etmek gerekir." dediği ve bunun sonucunda amcazadesi tarafından katledilmesi senaryosunun hazırlandığı söylenir.

5 *İslâm İktisadı Birinci Dünya Kongresi* 1975 yılında toplanmak üzere programlanmış ve Türkiye'den katılmak üzere programlanmış ve Türkiye'den katılmak üzere tebliğleri tertip heyetince kabul edilen beş kişi davet edilmişti. Türk heyeti Sabahattin Zaim, Salih Tuğ, Nevzat Yalçıntaş, Yusuf Ziya Kavakçı, Mustafa Bilgi'den ve T.C. Dış İşleri Bakanlığı temsilcisi olarak katılan Aydın Yalçın'dan oluşmuştu. Fakat tam o sırada merhum Faysal'ın suikaste uğraması üzerine kongre gelecek yıla ertelenerek 1976'da toplanabilirdi. Bu kongre İslâm iktisadının gelişme merhalesinde tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Kongre Cidde'den Mekke'ye giden eski bir yol üzerinde Mekke'ye 10 km. mesafede bulunan Intercontinental Otel'i'nde toplanmıştır. Bu otel geniş bir sahra üzerinde çadır şeklinde yapılmış olup Alman olan mimarın bilahare Müslüman olduğu söylenir. Bu otel binası, rivayete göre, esasında Dünya İslâm Birliği'nin (Rabitatü'l-Alemî'l-İslâmî) merkez binası olarak planlanmış. Çünkü Râbita eski bir kale olan tarihi binada bulunuyordu. Fakat bu güzel binayı Râbita'ya layık görmeyenler, onun bir otel olmasını sağlamışlar. Otel harem-i Şerife manen yakın olduğu için, yani Hristiyanların girmesi yasak olan Cidde-Mekke yolu üzerindeki Taif yol ayrımından ileride Mekke'ye doğru olduğu için Otel Intercontinental adlı uluslararası Amerikan şirketine verilmesi bazılarına göre, yöneticileri zahiren Müslüman da olsa, yasağın manen delinmiş olması manasına geliyordu. Bilahare Hilton ve Sheraton otelleri de Mekke ve Medine'de kurulmuştur. Kongrenin sonunda yayınlanan genel tavsiyeler içinde şu hususlara yer verilmiştir:

- İslâm ülkelerindeki üniversiteler, İslâm ekonomisine, eğitim, araştırma ve yayın alanında özel bir önem ve yer verilmelidir.
- KAAU içinde bir milletlerarası *İslâm İktisadı Araştırma Enstitüsünü* (ICRIE / International Center for Research on Islamic Economics) kurulmalıdır.
- İslâm'a uygun bir sigorta sistemi kurmak için iktisatçılardan ve fukahadan oluşan bir komite kurulmalıdır.

6. İslâm İktisat Modelinde Zekat Uygulaması ve Mali Siyaset
7. İslâm İktisat Modelinde İktisadî Gelişme
8. İslâm ülkeleri Arasında İktisadî İşbirliği
9. İslâm İktisadî Sahasındaki Yayınların Tetkik ve Tahlili

Bu kongrenin sonucunda tartışılan mevzularla ilgili olarak kurulmuş olan komitelerin özel tavsiye kararları ile genel kurul adına hazırlanan bir genel tavsiye metni (general recommendations) hazırlanmış ve bu tavsiyelere uygun olarak KAAU'nde bir *Milletlerarası İslâm İktisadî Araştırma Enstitüsü* (*International Centre for Research in Islamic Economics / ICRIE*) kurulmuştur.⁶

İkinci Milletlerarası İslâm İktisadî Konferansı

ICRIE, kongrede alınan kararlar ve yüksek müşavere kurulunun tavsiyeleri istikametinde olmak üzere İslâm İktisadî ile ilgili muhtelif konferanslar, seminerler ve izleme toplantıları tertip etmiştir. Böylece, *İkinci Milletlerarası İslâm İktisadî Konferansı* (*Second International Conference on Islamic Economics*) 19-23 Mart 1983'de İslâmabad'taki milletlerarası İslâm Üniversitesinde yapılmıştır. Konferansın başlığı *Fiscal Policy and Development in an Islamic State* (*İslâm Devletinde Mali Siyaset ve Kalkınma*) olmuştur. Bu konferansta *İslâm'da Gelir Dağılımı ve Adalet* konusu işlenmiştir. Konferansın sonuçları kitap hâlinde basılmıştır.

Üçüncü Milletlerarası İslâm İktisadî Konferansı

Üçüncü Milletlerarası İslâm İktisadî Konferansı 28-30 Ocak 1992'de Malezya'da Kuala Lumpur'daki Milletlerarası İslâm Üniversitesinde toplanmıştır. Organizasyona IDB, IRTI ve IAIE (International Association for Islamic Economics) de katılmıştır. Bu konferansların yanında seminerler de tertip edilmiştir.

6 ICRIE'nin ilk Yüksek Müşavere Kurulu şu zevattan oluşmuştur:

- Dr. Muhammed Ömer Zubeir, KAAU Rektörü,
- Dr. Ahmed Muhammed Ali, IDB Başkanı
- Dr. Ishak Ferhan, Ürdün eski Millî Eğitim Bakanı
- Dr. Khurshid Ahmad, Pakistan'lı İktisat Profesörü
- Dr. Sabahattin Zaim, İstanbul Üniversitesi İktisat Profesörü
- Dr. M. A. Mannan, ICRIE Üyesi
- Dr. Gazi Medeni, ICRIE Müdürü

ICRIE'nin *Financial Policy and Resource Allocation in Islam*, ICRIE, 1983; *Money and Banking in Islam*, ICRIE, 1983 olmak üzere çeşitli yayınları vardır. Ayrıca *Islamic Economic Studies* adlı yılda iki defa neşredilen bir mecmuası mevcuttur.

Seminerler, Konferanslar, Kongreler

International Seminar on Monetary and Fiscal Economics of Islâm adlı seminerlerin birincisi 1978 yılında Mekke’de, ikincisi 1981 ocak ayında İslâmabad’ta yapılmıştır.

International Seminar on Islamic Economics 1985 şubatında Nijerya’da University of Sukoto’da, *Development and Finance in Islâm* adlı seminer 7-9 Ocak 1987’de Kuala Lumpur’daki International İslâmîc Univercity’de tertip edilmiştir.

Bunların dışında dünyanın muhtelif yerlerinde çeşitli kurumlar tarafından İslâm iktisadıyla ilgili olarak birçok konferans ve seminerler aktedilmiştir. Mesela:

- First Conference of the Academy of Islamic Research, Al-Azhar University, Cairo, 1964; Second Conference: 1965.
- *International Seminar on Islamic Social Justice*, A.B.U, Zaria, Nigeria, 3-8 January 1978.
- *Thoughts on Islamic Economics*, Dhaka, Bangladesh, 1980, by Islamic Economic Research Bureau.
- *International Seminar on Islamic Banking*, Al-Azhar Univ., Cairo, august 29-sept. 17, 1981, organized by International Institute of Islamic Banking and Economics First advanced Course on Islamic Banks.

Bu arada İslâm dünyasındaki fikrî kaynaşmayı temin üzere rahmetli Kral Faysal tarafından planlanmış olan iki büyük konferans daha yapılmıştır. Bunlardan ilki *İslâm Ülkeleri Arasında İlim ve Teknolojide İşbirliği Birinci Dünya Kongresi / The First Conference on Solidarity in Science and Technology Among Muslim Countries* adıyla 1976 Riyad Üniversitesi Rektörü Prof. Fadda tarafından Riyad’da toplanmış ve Dr. Ahmet Tütüncü tarafından organize edilmiştir.⁷

Kongrenin sonunda yayınlanan tavsiyeler metninde, bilhassa sanayileşme, teknolojik araştırmalar ve insan kaynaklarının geliştirilmesi hususunda İslâm ülkeleri arasında işbirliği sağlayacak organizasyonların teşkili cihetine gidilmesi hususları benimsenmiştir.

İkincisi *Birinci Dünya İslâm Eğitim Kongresi* olmuş ve 1977’de Mekke’de *Birinci İslâm İktisadî Kongresinin* toplandığı Intercontinental Oteli’nde yapıl-

7 Dr. Ahmed Tütüncü Kerkük Türklerinden olup petrol mühendisidir. Konferans sırasında Riyad Üniversitesi’nde profesörlük yapıyordu. Evvelce IIFSO (International Islamic Federation of Student Organizations)’nun başkanlığını yapmıştır. 1973’te Libya’da toplanan *Dünya İslâm Gençlik Kongresinin* ve Mekke’deki *İslâm İktisadî Birinci Dünya Kongresinin* hazırlayıcılarındandır. Bu kongreye Türkiye’den Turgut Özal, Sabahattin Zaim, Mehmet Bilge, Mehmet Akyurt, Sümer Şahin, Talip Alp tebliğleriyle katılmışlardır.

mıştır. Organizasyonu yapan tertip komitesi başkanlığını Dr. Said Ali Eşref üstlenmiştir. Türkiye'den kongreye bir heyet katılarak tebliğlerini takdim etmişlerdir.⁸ Bu kongreye 313 ilim adamı katılmış, İslâm eğitimiyle ilgili 14 komite teşkil edilerek muhtelif konular işlenmiştir. Bu konferansta "İslâm'da Eğitimin Hedefi ve Nasıl Bir Gençlik, Nasıl Bir İnsan Tipi ve Modeli Yetiştirilmelidir?" konusu üzerinde durulmuştur. Kongreyi tertip eden Dr. Said Ali Eşref *İkinci Dünya İslâm Eğitim Kongresini* 1980'de Pakistan'da İslâmabad'da, *Üçüncü Dünya İslâm Eğitim Kongresi* ile *Birinci Dünya İslâm Kültür Kongresini* Bangladeş'in başkenti Dakka'da 1981 yılında tertip etmiştir.

Bu konferanslarda şu hususlar üzerinde mutabık kalınmıştır:

1. İslâm ülkelerinde okutulan kitaplarda birçok gayri İslami mefhum vardır. Bütün eğitim kademelerinin müfredat programlarında okutulan kitaplardaki bu gayri İslâmi kavramlar tespit edilip çıkarılmalıdır.
2. Mümkün olan ahvalde bunların yerine İslâmi kavramlar konulmalıdır.
3. Bu ilimler, İslâmi kavramlara göre yeniden tasnif edilmelidir.
4. Yeniden tasnif edilecek bu ilimlerde, yeni müfredat programları hazırlanmalıdır.
5. Yeni müfredat programlarına göre yeni kitaplar hazırlanmalıdır.
6. Yeni kitapları kullanacak yeni öğretmenler yetiştirilmelidir.

Dr. Ali Sait Eşref, *Birinci Dünya İslâm Eğitim Kongresinin* tavsiyesi gereğince İngiltere'de Cambridge'de kurduğu *Islamic Academyde*, *Muslim Education Quarterly* adlı mecmuayı 1983 yılından beri üç ayda bir olmak üzere muntazaman yayınlamaktadır. Bunların dışında fıkıh, ilahiyat, hukuk, tıp, coğrafya gibi çeşitli konularda konferanslar tertip edilmiş ve bu akademik faaliyetlerden İslâm toplulukları içinde İslâmi şuurun canlandırılması, ilim adamlarının uyarılması, birbirlerini tanımaları, ferdi ve kurumlar arası işbirliği yapma imkânlarının sağlanması amacı güdülmüştür. Bu dönemler milletlerarası İslâmi faaliyetlerin hızla geliştiği bir dönem olmuştur.

1976'da Cidde'de faaliyete geçmiş olan *İslâm Kalkınma Bankası* içinde 1981 (1401 h.)'de *İslâmi Araştırma ve Eğitim Merkezi / Islamic Research and Training Institute (IRTI)* kurulmuştur. Bu enstitü araştırma, eğitim, bilgi

8 Kongreye Türkiye'den Sabahattin Zaim, Salih Tuğ, Nahit Dinçer, Nevzat Yalçıntaş, Osman Öztürk, Ali Şafak katılmışlardır. Sabahattin Zaim, Salih Tuğ ve Nahit Dinçer'in tebliği, Cambridge Islamic Academy tarafından bastırılmıştır (bkz. Zaim, Sabahaddin; Dinçer, Nahid; Tuğ, Salih; *Survey of Muslim Education; Turkey*, The Islamic Academy, Cambridge, 1985.)

toplama şubelerinden oluşarak faaliyete geçmiştir.⁹ Araştırma ve Eğitim Bölümleri, İslâm İktisadı ile ilgili muhtelif konularda araştırmalar yaptığı gibi muhtelif İslâm Üniversiteleri veya kurumları ile işbirliği hâlinde, bu yöndeki faaliyetleri finansmanını sağlayarak teşvik etmiştir. Bunların içinde başlıcaları şunlardır:

1. Workshop faaliyetleri düzenlemek ve misafir konuşmacılar davet etmek,
2. İslâm iktisadı bankacılığı ile ilgili dergi ve bültenler çıkarıp yayınlamak,
3. Belli başlı konularda tebliğler ve monografi serileri yayınlamak,
4. Merkezde ve diğer ülkelerde konferans ve seminerler düzenlemek,
5. İlim adamlarının mübadelesini temin etmek,
6. Hizmete dönük talim ve eğitim faaliyetlerini organize etmek,
7. Doktora için ve doktora sonrası olmak üzere genç Müslüman iktisatçılara ve ilim adamlarına burslar vermek,
8. Ekalliyet hâlinde yaşayan Müslümanların çocuklarına Müslüman ülkelerde eğitim bursları vermek,
9. Dünya’da İslâm İktisadı ve bankacılığı sahasında eserleri veya hizmetleriyle ün yapmış tanınmış kişilerden veya kurumlardan her yıl jürilerce seçilecek kişiye veya kuruma bir dünya ödülü vermek ve onların eserlerini yayınlamak.¹⁰

9 IRTI, dünyanın muhtelif yerlerinde üniversite ve eğitim kurumlarıyla işbirliği yaparak birçok seminerler tertip etmiştir. Bunlardan bir tanesi de *Seminar on Orientation in Islamic Economics* adıyla 20-28 Ekim 1994’te Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü ile birlikte İstanbul’da yapılmıştır.

IRTİ’nin ilk resmi müdürlüğünü KAAU, Rektör Yrd. Dr. Hybshi yapmış, Prof. Dr. M. O. Zubeir ve Prof. Dr. S. Zaim de müşavirlik görevini ifa etmişlerdir. Bilahare, müdürlük görevini Korkut Özal üstlenmiş, ona tekaddüm eden dönemde Nevzat Yalçıntaş vekâleten müdürlüğü ve araştırma bölüm başkanlığını yürütmüştür. IRTİ’de Türkiye’den katılan uzmanlar arasında Abdullah Gül, Haşmet Başar, Emin Çarıkçı, Servet Armağan da bulunmuşlardır. IDB’nin araştırma merkezinde de Türkiye’den Suat Öksüz, Kadir Şatıroğlu, Selim Cafer Karataş çalışmışlardır. Hâlen görevleri devam etmektedir.

10 1996 yılına kadar dünya IDB ödülünü kazanan şahsiyetler şunlardır:

- Pakistan, Prof. Dr. Khurshid Ahmed, 1408 H./1988, *Islamic Economics*
- Hindistan, Dr. Umar Chapra, 1409 H./1989, *Islamic Economics*
- Ürdün, Prof. Dr. Sami H. Hamoud, 1409 H./1989, *Islamic Banking*
- S. Arabistan, Prof. Dr. Anas Zerqa, 1410 H./1990, *Islamic Economics*
- Malezya, Tapung Haji, 1410 H./1990, *Islamic Banking*
- Katar, Dr. Yousuf Al-Qaradawi, 1411 H./1991, *Islamic Economics*
- Pakistan, Dr. Ziauddin Ahmed, 1411 H./1991, *Islamic Banking*
- Türkiye, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, 1412 H./1992, *Islamic Economics*
- S. Arabistan, Centre for Research in Islamic Economics, KAU, Jeddah, 1413 H./1993, *Islamic Economics*
- S. Arabistan, Dr. Ahmad Mohammed Ali, 1414 H./1994, *Islamic Banking*
- S. Arabistan, Dr. Muhammad Umar Zubair, 1415 H./1995, *Islamic Economics*
- S. Arabistan, Mr. Saleh Abdullah Kamel, 1416 H./1996, *Islamic Banking*
- Dr. Rafic Younus Al-Masri ve Dr. Abdur Rahman Youstri, 1417 H./1997, *Islamic Economics (Jointly)*

IRTI'nın faaliyetleri arasında birinin burada zikredilmesinde fayda vardır. IRTI, Pakistan'da İslâmabad şehrinde bulunan Milletlerarası İslâm Üniversitesi (IIU) ile işbirliği yaparak 22 Ağustos-3 Eylül 1987'de Üniversite hocaları için bir *İslâm İktisadî Semineri* düzenlemiştir. 14 ülkeden hocaların katıldığı bu seminerde 6 konu işlenmiştir.

1. İslâm İktisadına Giriş
2. İslâm Hukukuna Giriş
3. İslâm İktisadî Sistemi
4. Mikro İktisat
5. Makro İktisat
6. Para ve Maliye Politikaları

Yine bu cümleden olmak üzere IRTI tarafından, Karaçi'de *Zekat Uygulaması (Zekat Management)* adı altında bir toplantı yapılmış, muhtelif ülkelerden gelen tatbikatçılara konuyla ilgili konferanslar verdirilmiş ve muhtelif İslâm ülkelerindeki zekat uygulamaları tartışılmıştır. Sonuçlar IDB tarafından bir kitap halinde yayınlanmıştır.¹¹ Yine bu cümleden olmak üzere IRTI, Ürdün'ün Amman şehrinde bulunan El-Beyti Vakfı ile işbirliği hâlinde İslâm iktisadının gelişmesi ve araştırma faaliyetleri konusunda 1988'de milletlerarası bir seminer düzenlemiştir.

Kurumlar ve Faaliyetleri

İslâm iktisadî ve bankacılığı sahasındaki fikrî ve akademik faaliyetlerin hızla gelişmesi, dünyanın çeşitli yerlerinde birçok kurum ve müessesenin tesisine ve gelişmesine yol açmıştır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

1. Pakistan İslâmabad'da *Milletlerarası İslâm Üniversitesi / International Islamic University (IIUP)* kurulmuştur. Buraya bağlı olarak bir *İktisat Fakültesi* ve *Milletlerarası İslâm Enstitüsü* teşkil edilmiştir. Ayrıca İslâmabad'da kurulu *The Institute of Policy Studies* de bu sahada çalışmalar yapmıştır.
2. Malezya'da Kuala Lumpur'da ikinci bir *Milletlerarası İslâm Üniversitesi* kurulmuştur. Bu Üniversite Malezya Hükümeti'nin yakın ilgisi sayesinde (Bakan Enver İbrahim Bey'in başkanlığında) hızlı bir gelişme kaydetmiştir.

¹¹ *Management of Zakah in Modern Muslim Society*, IRTI (Islamic Research and Training Institute), IDB (Islamic Development Bank), Jaddah, Saudi Arabia, 1989.

3. Suudi Arabistan'da, Mekke'de Ümmü'l-Kura Üniversitesi'nde, Cidde'de Melik Abdülaziz Üniversitesi'nde ve Riyad'da İmam Muhammed Üniversitesi'nde İslâm İktisadı bölümleri açılmıştır. KAAU'nde bulunan ICRIE çalışmalarını devam ettirmiştir.
4. Londra'da 1973'de kurulmuş olan *Islamic Council of Europe* tarafından 1977'de bir *International Economic Conference* tertip edilmiş ve İslâm ülkeleri arasında İktisâdî işbirliği imkânları tartışılmış, sonuçlar yayınlanmıştır.¹²
5. İngiltere'de Leicester'de kurulmuş olan *The Islamic Foundation* İslâm iktisadı ile ilgili seminerler ve kurslar tertip etmeye başlamıştır. Seyit Âla Mevdudî Vakfı tarafından kurulmuş olup hâlen Prof. Dr. Khurshid Ahmed'in başkanlığında yönetilmektedir.¹³
6. ABD'de kurulan ve başlangıçta Abdülhamid Ebu Süleyman'ın yönettiği¹⁴ *The Association of Muslim Social Scientist*, İslâm iktisadı üzerinde kuruluşundan bu yana her yıl konferans ve seminerler tertip etmiş, 1984 yılından bu yana aşağıda belirtilen *The International Institute of Islamic Thought* ile birlikte *The American Journal of Islamic Social Sciences* adlı bir mecmua neşretmiştir.¹⁵ İslâm'ın çeşitli yönleri ve İslâm İktisadı ile ilgili olarak her yıl *National Seminar* (milli seminerler) tertip etmişlerdir.

Ayrıca ABD'de *International Institute of Islamic Thought and Islamic Research* adlı kuruluş da bu konularla ilgilenmektedir. Rahmetli İsmail Raci el-Farukî'nin kurduğu bu müessese 1996 yılında ABD'de bir de Üniversite (Yüksekokul) kurmuştur. Adı *The Graduate School of Islamic Social Sciences* olan bu okulda İslâmî konular üzerine yüksek lisans ve doktora programları uygulanacaktır. 2000 yılında da lisans eğitimine başlanması programlanmaktadır.¹⁶

12 Islamic Council, 1973 Mayıs'ında Cidde'de bulunan İslâm-Konferansı Dış İşleri Bakanları Toplantısında alınan karar gereğince Avrupa'da İslâmî faaliyetlerin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi amacıyla kurulmuştur. Salem Azzam başlangıcından bu yana genel sekreteridir. Bkz. *The Muslim World and The Future Economic Order*, Islamic Council of Europe, 1979.

13 Bu kuruluş, İslâmî yayınların genel bir bibliyografyasını yayınlamaktadır. Bkz. *The Muslim World Book Review*, The Islamic Foundation, 223 London Road, Leichester LE2 1ZE, U. K.

14 Abdulhamid Ebu Süleyman Malezya'daki *Milletlerarası İslâm Üniversitesinin* Rektörlüğünde bulunmuştur.

15 Bu mecmua bir süre Doç. Dr. Yusuf Balcı'nın başkanlığındaki bir heyet tarafından Türkiye'ye tercüme edilerek İstanbul'da yayınlanmıştır. Maalesef finansman sıkıntısı nedeniyle 1996'da Türkçe yayınına ara verilmiştir.

16 Okulun Adresi şudur: School of Islamic and Social Sciences, P.O.Box 670 Hemdon, VA 20170 Herndon, Virginia, USA Tel:(703) 471 55 46, Faks: (703) 471 39 22, E-mail: school@sis.edu

İsmail Raci El Farukî aslen Filistinli olup ABD'de yerleşmiş, Temple Üniversitesi'nde profesörlük yapan bir İslâm mücahidi idi. Dünya İslâm kongrelerinin mümtaz hatiplerindendi. ABD'deki İslâmî faaliyetlerin önderlerindendi. 1986'da *Dünya İslâm Atlası*'nı hazırlamıştı. Filistin'in köklü ailelerinden olup, Sultan Abdülhamid'in ailelerine verdiği arazileri belirten "Ferman"ı iftiharla gösterirdi. Türkiye'ye müteaddid defalar gelmiş bir dosttu. Rivayete göre Siyonistler tarafından evinde Müslüman olan Amerikalı hanımı ve kızı ile birlikte hunharca katledilerek şehid olmuştur. *İslam Kültür Atlası* Türkiye'de İnkılâb Yayınları arasında (İnkılâb Yayın Organizasyon ve Tic. Ltd. Şti., Fatih, İstanbul) tarafından 1991, 1997 ve 1999'da 3 defa basılmıştır. 3. baskı Yeni Şafak gazetesi tarafından okurlarına dağıtılmıştır.

7. 1980'de Bangladeş'de bir *Islamic Economic Research Bureau* kurulmuş ve Dakka Üniversitesi ile birlikte İslâm iktisadı sahasında akademik çalışmalar yapmıştır. *Thought on Economics* adlı üç ayda bir yayınlanan mecmuası vardır. Mecmuanın 1986 yılı 7. cilt, 4 nolu özel sayısı *İslâm'da Sigorta ve Reasürans (Reinsurance)* üzerinde yoğunlaşmıştır.
8. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Prens Muhammed Faysal'ın teşebbüsü ile 1981'de bir *İslâm Bankacılığı ve İslâm İktisadı Enstitüsü* kurulmuş, ayrıca Lefkoşe'de de *Faysal İslâm Bankası* açılmıştır. Bu Enstitüsü Girne'de faaliyete geçmiş, bir üniversite olma yolunda çalışmalara başlamış, muhtelif İslâm ülkelerinden buraya öğrenciler gelmiş, güzel bir kütüphane teşkil edilmiştir. Bilahare, T.C. Merkez Bankası'nın desteklemesine rağmen mali sıkıntı nedeniyle kapanmıştır.
9. Pakistan'da rahmetli Ziyau'l-Hak tarafından bir "İslâm Devleti" yapısı oluşturulurken kurulan *Council of Islamic Ideology* (İslâm İdeolojisi Mefkuresi Meclisi), 1983'de faizsiz sistem üzerinde 2 ciltlik bir eser ve *Consolidated Recommendations on the Islamic Economic System* adlı bir kitap yayınlamıştır.
10. İslâm Kalkınma Bankası tarafından finanse edilmek suretiyle Afrika'da 1984'de Nijer ve 1988'de Uganda'da olmak üzere 2 İslâm Üniversitesi kurulmuştur.
11. Türkiye'de İslâm iktisadı sahasında başlayan çalışmalar kurumlaşarak devam etmiştir. Bunları da şöyle ifade edebiliriz.
 - A. İSAV (İslâmi Araştırmalar Vakfı), İslâm iktisadı ile ilgili olarak muhtelif konferanslar tertip etmiş sonuçlarını kitap hâlinde yayınlamıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: (a) *İslâm Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, (b) *İktisadî Kalkınma ve İslâm*, (c) *Para, Faiz ve İslâm*, (d) *Bilgi, Bilim ve İslâm*, (e) *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli (Faizsiz Kredileşme Sistemi)*, (f) *Türkiye'de Zekat Potansiyeli*, 1984; *İbadet ve Müessese Olarak Zekat*, 1984 (g) *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*, 1990, (h) *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, 1993.
 - B. Ensar Vakfı, 1979'da kurulmuş, İslâm iktisadı ile ilgili konularda konferans ve seminerler düzenlemiştir. Bunlardan ilki *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları* adlı seminer, ikincisi *İslâm'da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri* konulu seminer olup her ikisinin de tebliğleri yayınlanmıştır.

- C. Faysal Özel Finans Kurumu tarafından kurulan *Faysal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı*, İslâm bankacılığı ve iktisadı ile ilgili ilmî çalışmalar ve yayınlar yapmıştır. Ayrıca “Faysal Finans Kurumu Kültür Yayınları” olarak çeşitli yayınları vardır. Bu yayınlar içinde bir *İslâm Bankacılık Ansiklopedisi* yayınlanmış, 1993'te *İslâm Ekonomisi ve Bankacılığı* konusunda akademisyenler arasında bir yarışma düzenlemiş ve kazanan ilk üç eser basılmıştır.¹⁷
- D. MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği), tatbikatı ilgilendiren konular yanında İslâm iktisadı ile ilgili çalışmalar da yapmaktadır. *Çerçeve* adlı bir mecmua yayınlamaktadır. 1994 yılında *İş Hayatında İslâm İnsanı (Homo Islamicus)*, *İslâmi Duyarlılıkla Yönetilen Firmalarda Örgütsel Davranış Biçimleri* yayınlanmıştır.¹⁸
- E. Marmara Üniversitesi'nde kurulmuş olan *Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Araştırma Enstitüsü*, bir yandan İslâm iktisadı, diğer yandan İslâm ülkeleri arasında işbirliği imkanları üzerinde olmak üzere yüksek lisans ve doktora seviyesinde eğitim ve araştırma faaliyetinde bulunmaktadır.

Yayınlar

İslâm iktisadı ile ilgili faaliyetler devam ederken yayın çalışmaları da hızlanmıştır. Bilhassa İslâm bankacılığının gelişmesi, bunların bir kısmının batı ülkelerinde kurulması, finans çevrelerinin ilgisini çekmiştir. Bu sebeple İngilizce, Arapça, Türkçe, Urduca, Almanca, Fransızca ve İtalyanca olmak üzere belli başlı dillerde İslâm iktisadı ile ilgili bibliyografyalar neşredilmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır;

1. İslâm Kalkınma Bankası'nın yayınladığı 840 sayfalık İngilizce bibliyografya,¹⁹
2. Muhammed Nejatullah Sıddıki'nin çalışması,²⁰

17 *İslâm Bankacılık Ansiklopedisi*, 6 cilt, “Milletlerarası İslâm Bankaları” adına Faysal Finans Kurumu tarafından bastırılmıştır. Hazırlayan: Dr. Seyyid El-Huvari, Tercüme: Nihat Yapar, Mehmet Faysal Gököl, Güngör Turan, *İslâm Toplumunun Ekonomik Yapısı*, Fey Vakfı, İstanbul, 1993.

18 Bu eserde birinci bölümde *iş hayatında İslâm insanı psikolojisi* ele alınmış ve bu konuda, Seyyid Hüseyin Nasr, Abdüllatif S. El-Hayat, İbni Sina, Mutezid Velîu'r-Rahman, M. F. Hüseyin, Malik bin Bedri, A. Schleifer, Claudia Reid Upper, Seyid Vahid Uddin'in görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde de *iş hayatında İslâm insanı yönelimli firma davranışı* incelenmiş ve bu konuda Sabahattin Zaim, Yusuf Balcı, Mahmud Paksoy, M. Metwally, P. Wright, Munzir Kehf ve H. A. Badr, E. R. Gray ve B. L. Kedia'nın görüşlerine yer verilmiştir.

19 *A Bibliography of Islamic Economics*, Islamic Development Bank, 1993, (1414 H), Jeddah, Saudi Arabia.

20 M. Nejatullah Sıddıqi, *Contemporary Literature on Islamic Economics*, ICRIE, KAAU, Jeddah & The Islamic Foundation, UK, 1978.

3. IRTI'nın yayını,²¹
4. Pakistanlı M. Akram Khan'ın İngilizce ve Urduca bibliyografyası,²²
5. Volker Nienhouse'un İngilizce ve Almanca bibliyografyası,²³
6. Sabahattin Zaim'in İslâm iktisadı ile ilgili Türkçe yayın bibliyografyası.²⁴

Bu bibliyografyalarda belirtilen yayınların çoğu evvelce belirtilen İslâm İktisadı ile ilgili kurumlar tarafından yayınlanmıştır. Bu kurumlardan Suudi Arabistan'da olanlar ICRIE, IRTI, IDB ev OIC; Pakistan'da bulunanlar IIU, International Institute of Islamic Economics, International Association of Muslim Economists; Malezya'da bulunanlar International Islamic University; İngiltere'de The Islamic Foundation; Mısır'da International Association fo Islamic Bank; ABD'de AMSS, IIIT; Kuveyt'te IIFSO'dur. Türkiye'de de belirtildiği üzere Türkiye Diyanet Vakfı, ISAV, Ensar, MÜSİAD, Diyanet İşleri Başkanlığı, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Araştırma Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi Vakfı gibi kuruluşların yayınları zikre değerdir. Bunların dışında müteferrik olarak çok mütenevvi kurum ve eşhas tarafından neşredilen yayınlar vardır. Türkiye'de son çeyrek asırda İslâmi yayınevleri ve İslâmi yayınlar sahasında çok büyük bir gelişme olmuştur.²⁵

Hükümetler Arası Faaliyetler

Bunları 3 grupta toplamak mümkündür:

Bütün İslâm Ülkelerini Kapsayan Global Çalışmalar

Bu faaliyetler İslâm Konferansı (OIC) tarafından yürütülmektedir. OIC'nin idare teşkilatı olarak bir genel sekreteri ve 3 yardımcısı vardır. Bunlardan birisi iktisadi işlere, diğer ikisi siyasi ve kültürel işlere bakarlar. Yine aynı konularla ilgili 3 daimî komite mevcuttur.²⁶

21 *Islamic Research and Training Institute (IRTI)*, IDB, 1984, Jeddah, Saudi Arabia.

22 M. Akram Khan, *Islamic Economics, Annotated Sources* (İngilizce ve Urduca). The Islamic Foundation, UK, 1983.

23 Nienhaus Volker, *Literature on Islamic Economics* (İngilizce ve Almanca), Köln, Germany, 1982.

24 Zaim, Sabahaddin (Sabah el-Din) "Contemporary Turkish Literature on İslamic Economics in Studies in Islamic Economics", The Islamic Foundation, 1980, UK.

25 Bunların içinde, Timaş, Hilal, İz, İşaret, Nil, Sönmez, İrfan, Kayhan, Fikir, Nida, Yeni Asya, Şamil, Balkan Araştırmaları, Sinan, Ötügen, Bedir, Yağmur, Çağaloğlu, Marifet, Risale, Dergah, Erkam, Osmanlı, Bir, Sebil, Beyan, İnsan, Endülüs, İnkılab, Yöneliş, Seha, Aternatif Üniversite, Tuğra, İhya, Rehber, Hedef, Birleşik, Uysal, Kubbealtı, Nur, Yöneliş, Kültür-Basın-Yayın Birliği ve Diyanet Vakfı gibi yayınevlerini zikredebiliriz.

26 İslâm Konferansı'nın organizasyon yapısı ve yan kuruluşları için bkz. Zaim, Sabahattin, *Türk ve İslâm Dünyasının Yeniden Yapılanması*, 2. baskı, Nil Yayınevi, İzmir, 1997; Başar, Haşmet, *İslâm Ülkeleri Arasında İktisadi İşbirliği*, MÜSİAD, Araştırma Raporu 8, İstanbul, 1994.

İktisadî ve Ticari İşler Daimî Komitesi'nin (İngilizcesi COMCEC, Türkçesi İSEDAK) başkanlığına, 1984 Kazablanka Zirve Konferansı'nda Türkiye Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İSEDAK 1984'ten beri her yıl İstanbul'da tertiplelediği konferans, izleme toplantıları, uzman toplantıları ile İslâm dünyasında iktisadi işbirliğini temin edici kararları almaya çalışmaktadır. Bu kararlar 1981'de Mekke'de toplanan Üçüncü Zirve Konferansı'nda tespit edilen Mekke Deklarasyonu diye anılan ve öncelik arzeden konuların uygulanmasını ele almaktadır. Bu öncelikli sahalara; zirai gelişme ve gıda güvenliği, sanayi, ilim ve teknoloji, ticaret, ulaşım ve haberleşme ve enerji sahalarını kapsamaktadır. İSEDAK'ın 1984-1996 arasındaki toplantılarında bu öncelikli sahalarla ilgili toplantılar yapılmakla beraber başlıca şu somut 6 proje üzerinde durulmuştur.

- a. Orta Vadeli Ticaret Finansmanı Mekanizmasının Kurulması (Longer Term Trade Financing Scheme),
- b. İhracat Kredi Sigortası ve Yatırımların Garantisi,
- c. Tercihli Ticaret Sisteminin (TPSOIC) kurulması,
- d. Ticaret Enformasyon Ağı'nın (Information Network TINIC) kurulması,
- e. Çok Taraflı Kliring Birliği'nin Tesisi,
- f. Standartların Harmonizasyonu.

Bu altı proje üzerinde mutabık kalınmasına rağmen hemen hiçbirisi tam olarak işlerlik kazanamamıştır. 1996 yılı toplantısında Türkiye Başbakanı bu mevzuların hayata geçirilmesi üzerinde ısrarla durmuştur.

İslâm Konferansı, İslâm Dünyası'nda global işbirliğini arttırtıcı hedefleri tespit ve tanzim için birincisi devlet reislerinin katıldığı zirve konferanslarında, ikinci olarak Dışişleri Bakanlarının katıldığı yıllık toplantılarda meselelerini gözden geçirerek lüzumlu kararları almaktadır.

İslâm Konferansı'nın ayrıca uzmanlık sahaları içinde çalışan bağlı ve yardımcı kuruluşları vardır. Bunların sayısı 20'yi aşmakta olup içlerinden 3 yan kuruluşun merkezi Türkiye'de bulunmaktadır. Bunlardan *IRCICA (İslâm Konferansı Kültür, Sanat ve Tarih Araştırmaları Merkezi)*²⁷ ile *İslâm Kültür Mirasını Koruma Merkezi* İstanbul'da; *SESRTCIC (İslâm Ülkeleri İstatistik, Ekonomik, Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi)* de Ankara'da bulunmaktadır.²⁸

27 Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun başkanlığında Yıldız Sarayı'na yerleşmiş olan bu teşkilâtın çok zengin bir kütüphanesi ve arşivi kurulmuş olup yayınları, periyodikleri ve kültürel çalışmaları ile en başarılı ve aktif kuruluşlardan birisidir.

28 Dr. Selim İlkin'in faal olduğu bu teşkilâtın, güzel bir dokümantasyon merkezi ve kütüphanesi olup çeşitli yayınları ve periyodikleri ile faal bir kuruluşur.

İslâm Konferansı'na bağlı diğer yan kuruluşlar arasında Cidde'de bulunan *İlim, Teknoloji ve Gelişme Vakfını*, Karaçi'deki *İslâm Odalar Birliğini*, Kazablanka'daki *Ticareti Geliştirme Merkezini*, Dakka'daki *Teknik ve Mesleki Eğitim ve Araştırma Merkezini* zikredebiliriz. Fakat bunların içinde en önemlisi muhakkak ki Cidde'de bulunan *İslâm Kalkınma Bankası*'dır (IDB). İslâm Devletleri arasında İslâmi esaslara göre faizsiz olarak çalışmak üzere kurulan bu müessese 1975'de kurulmuş ve 1976'da faaliyete geçmiştir. IRTI, IDB'ye bağlı bir kültür araştırma merkezi olup İslâm iktisadının gelişmesine yardımcı olmaktadır. OIC'ye üye olan 55 ülkeden 52'si IDB'nin üyesidir.

İslâm Kalkınma Bankası dünyada ilk defa İslâmi esaslara göre faizsiz çalışmak üzere kurulmuş bir bankadır. Amacı İslâm ülkelerindeki prodüktif yatırımları sermayeye iştirak veya ikraz yoluyla teşvik etmek; iktisadi ve sosyal sahalarda teknik yardım, eğitim ve araştırma yoluyla yardımda bulunmak ve üye ülkelerarası dış ticareti teşvik etmektir. OIC mensubu üye ülkelerin ortaklığı ile kurulmuş olup İslâm fukahasının verdiği fetvalarla mudaraba (profit and loss sharing/kâr ve zarar ortaklığı), murabaha (ticaret/trade), şerike (ortaklık/equity), icare (kiralama/leasing) esasına göre çalışır. Bilahare kurulan bütün İslâm Bankaları veya özel finans kuruluşları IDB prototipini esas alarak kurulmuşlardır. 1981 yılında OIC Dışişleri Bakanları toplantısında İslâm ülkelerinde İslâm bankalarının teşvik edilmesi, merkez bankalarının düzenleme, teşvik ve kontrol işlemini üstlenmesi tavsiye edilmiştir. Dünyadaki İslâm Bankaları iki gruba ayrılır. Birinci grupta Devlet tarafından, kanunla bütün bankaların İslâmileşmesi şeklindeki model yer alır. Pakistan, İran ve Sudan'daki (1983-1985 dönemi) İslâm Bankaları böyle kurulmuştur. İkinci model, faizli bankalarla faizsiz bankaların birlikte bulunduğu modeldir. Türkiye, Malezya, Körfez ülkeleri ve diğer bütün ülkelerdeki İslâmi Bankalar böyledir. Ama hepsi IDB modeline göre çalışır. Türkiye'de 1983'de 83/7506 sayılı ve 16 Aralık 1983 tarihli kanun hükmünde kararname ile *Özel Finans Kurumları* adıyla İslâm Bankalarının kurulmasına izin verilmiştir. Bilahare 1984'te tadilat yapılmış ve 25 Şubat 1985'te *Özel Finans Kurumları'nın* hukuki statüsü tamamlanmıştır.

Bunun üzerine sırasıyla; 1985'te *Faysal* ve *Al Baraka*, 1989'da *Kuveyt Türk Evkaf*, 1991'de *Anadolu Finans Kurumu*, 1995'te *İhlas Finans* (2001 iktisadi krizi sırasında kapanmıştır) ve *Asya Özel Finans* olmak üzere 6 İslâm Bankası kurulmuştur. *Faysal Finans* bilahare *Family Finans* haline dönüşmüştür. Özel Finans Kurumlarının 2003 sonunda şube sayıları 184'ü bulmuş, katılım fonları 2,6 milyar Doları aşmıştır. Bu beş özel finans kurumu müşterek meselelerini çözümlayebilmek ve aralarında bir uyum sağlayabilmek için "Özel Finans Kurumları Birliği" adıyla kanunî bir teşkilatlanmaya gitmişlerdir.

Dünyadaki özel finans kuruluşlarını temsil etmek üzere rahmetli Prof. Dr. Ahmed Neccar'ın gayretleri ile İslâm Bankaları Birliği kurulmuştur. Bu birlik Cidde'de kurulacak iken şartlar uygun düşmeyince 1977'de Kahire'de kurulmuştur.²⁹

Bölgesel Faaliyetler

OIC içinde bulunan ülkeler muhtelif bölgesel faaliyetler yapmak üzere teşkilatlar kurmuşlardır. Bunlar arasında kayda değer olarak, Mağrib ülkeleri Birliği'nden (Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya), Basra Körfezi Ülkeleri Birliği'nden (GCC) ve Uzakdoğu'daki Malezya Endonezya, Bangladeş arasındaki birlikten bahsedilebilir. Bunların dışında Türkiye'yi ilgilendiren iki önemli bölgesel birlik vardır. Bunların birincisi ECO, ikincisi KEİB'tir. ECO 1964'te eski Sadabat Paketi'nin yerine kaim olmak üzere Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulmuştur.³⁰ İlk ismi *Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği* (KİBİ / RCD-Regional Cooperation for Development)'dir. Özelliği, yabancı devletler olmadan İslâm Ülkelerinin kendi inisiyatifi ile kurulmuş olmasıdır. Bu Pakt Kıbrıs Buhramı üzerine yapılmıştı. 1979 İran inkılabı üzerine askıda kalan kurum, 1985'te İzmir Anlaşması ile sadece iktisadi işbirliği haline dönüştürülerek yeniden ihya edilmiş ve ECO (Economic Cooperation Organization) adını almıştır. Rahmetli Özal'ın vefatından önce Pakistan'da yapılan toplantıda ECO üyelikleri Afganistan ve 6 Türk Cumhuriyeti'nin (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan) iltihakı ile 10'a yükselmiş ve ECO coğrafyadaki konumu itibarıyla bir hilâl halinden dolunay durumuna ulaşmıştır. ECO üç bakımdan önemlidir:

Birincisi, Türkiye'nin fiziki bağlantısı yönünden Türk Cumhuriyetleri ile coğrafi irtibatını sağlayan İran'la münasebetlerinin ECO düzeyinde çok yönlü ve programlı olarak değerlendirilmesi, problemleri ikili düzeye inmeden hâlini mümkün kılmasıdır.

İkincisi, Batı ve Rusya, Türk Cumhuriyetlerinde kıskırtmada bulunarak Türkiye ile İran ve Pakistan'ı birbirleriyle rakip durumuna düşürerek aralarında soğukluk çıkarmaya çalışmaktadır. Bunun önlenmesinin çaresi 10

29 Prof. Dr. Ahmad el Neccar İslâm bankacılığının manevi kurucularındandır. Annesi Türk olan Ahmed Neccar İngilizce, Fransızca, Almanca ve Arapça bildirdi. OIC'nin ilk kuruluşunda iktisadi işlerden sorumlu Başkan yardımcılığını yapmıştır. Birinci İslâm İktisadi Kongresi'nde KAAU'de hocalık yapıyordu ve Kongre'nin hazırlık komitesinde görev almıştı. İslâm Kalkınma Bankası kurulduktan sonra, 1977'de başkan Ahmed Muhammed Ali, Ahmed Neccar ile Sabahattin Zaim'i Banka'nın ilk üst düzey yöneticilerini seçmek üzere İslâm ülkelerini ziyaret edip mülakat yapmak üzere görevlendirmişti.

30 Atatürk döneminde 1930'lu yıllarda Türkiye, iki tarafını güven altına almak için Batı'da Balkan Paketi'ni kurmuştu. Doğu kanadında da o zaman bağımsızlığını muhafaza eden İran ve Afganistan'la Sadabat Paketi'ni tesis etmişti. Bu pakt Atatürk, Şah Pehlevi (İran) ve Emanullah Han (Afganistan) arasında imzalanmıştı. 1964'deki KİBİ Anlaşması'nda Afganistan'ın yerini Pakistan almıştı.

ülke arasındaki münasebetleri ECO içinde kısa, orta ve uzun vadeli plânlar dahilinde düzenlemek ve çok taraflı işbirliğini geliştirmektir.

Üçüncüsü, ECO'yu bir İPEKYOLU Projesi hâaline dönüştürerek Orta Asya'nın zengin ve bakir kaynaklarını müştereken geliştirmek ve bu bölgeyi refah ve huzur ortamına kavuşturmak.

ECO içinde işbirliğinin gelişmesi, Kuzey İslâm Dünyası'nı ve dolayısıyla Güney İslâm Dünyası'nı da harekete geçirebilecek bir motivasyon kaynağı olabilir. ECO sayesinde Kuzey İslâm Dünyası'nın bakir kaynakları, teknik ve teşebbüs gücü, Güney'in sermaye gücü ile birleşerek yeni atılım imkânları sağlayabilir. ECO'nun öncülüğünde IDB ve OIC de harekete geçirilebilir. Burada da işbirliğine ulaşım, haberleşme, finans ve kültürel işbirliği olmak üzere dört koldan devam edilmesi gerekir.

Diğer bir bölgeyi teşkilât 1992'de kurulan KEİB'dir. 11 devletten oluşan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı'nda her ne kadar Türkiye, Azerbaycan ve Arnavutluk olmak üzere 3 Müslüman ülke görünüyorsa da, Rusya Federasyonu içinde bulunan Türk Cumhuriyetlerini dikkate aldığımızda KEİB içindeki iktisadi işbirliğinin, bu geniş bölgede refah ve huzuru sağlama yönünden önemi anlaşılır.³¹

D 8 (Developing Eight)

İslâm Dünyası'nda işbirliğini geliştirmek için Türkiye, OIC içinde stratejik önemi haiz ve üretim gücüne sahip, gelişen 8 ülkenin işbirliği hareketini D-8 (Developing Eight) başlatmıştır. Bunlar, İslâm Dünyası'nın nüfusça kalabalık ülkeleri olan Endonezya, Malezya, Bangladeş, Pakistan, İran, Türkiye, Mısır ve Nijerya'dır. Bu ülkeler arasında Ankara'da Dışişleri Bakanları seviyesinde toplantılar yapılmış olup Şubat 1997'de Ankara toplantısından sonra içinde bir sekreteryâ kurularak müesseseleşme merhalesine gelinmiştir.

İslâm Dünyası büyük potansiyel kaynaklara sahiptir. Müslüman toplumların kaynaşması için devletlere ve milletlerarası organlara düşen görev aradaki engelleri kaldırmaktır. Bunlar kalkmadıkça özel sektörler arasında kaynaşma olamamaktadır. Bugün İslâm Dünyası'nın kendi arasındaki dış ticaret oranı hâlen 15 sene evvelki %10-12 seviyelerinde dolaşmaktadır. Başlıca engeller maddi ve manevidir. Maddi engeller ulaşım, haberleşme, finans, pazarlama sahasındaki yetersizliklerdir. Manevi engeller ise insanlardaki ve bilhassa yönetim kademelerindeki İslâmi şuur eksikliği ve karşılıklı sevgi bağlarının zayıflığıdır.

31 KEİB üyesi ülkeler: Türkiye, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna, Beyaz Rusya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'tur.

Bütün bu resmî organizasyonların hedefi bizzat müteşebbislerin ve halkın, yani işçinin, çiftçinin, öğrenci ve öğretmeninin, gazeteci ve sendikaların kaynaşmasıdır. Türkiye’de Ali Coşkun Bey’in T.C. Odalar Birliği Başkanı olduğu dönemde, İSEDAK çerçevesinde yapılan çalışmalar sırasında, işadamlarının tanışmasını sağlamak üzere İstanbul’da Odakule’de ilk toplantı yapılmıştır. Sektörlere göre bölünen 10 bölümde İslâm Ülkeleri işadamları bir araya gelerek yatırım araştırmaları yapmışlardır.

IDB, İslâm Ülkeleri arasında müşterek yatırım projelerinin gelişmesi için gayret etmiştir. Fuar ve sergilerin açılmasını, daimî ticaret merkezlerinin kurulmasını teşvik etmiştir. İSEDAK çerçevesinde ilk İslâm Sanayi Fuarı İstanbul’da, ikincisi Kazablanka’da yapılmıştır. Bu çerçevedeki fuarlar sırasıyla muhtelif İslâm Ülkelerinde olmak üzere devam etmektedir.

Bugün artık özel sektörlerin ve halkın kaynaşması noktasına gelmiş bulunuyoruz. Türkiye’de ESAM’ın öncülüğünde 1991 yılında İstanbul’da başlayan *Müslüman Toplulukları İşbirliği ve Dayanışma Toplulukları* bir süre devam etmiştir. 1996’da beşincisi yine İstanbul’da yapılmıştır. 1994’te Yıldız Sarayı’nda yapılan toplantıda özel sektör sahasındaki organizasyonu Pakistan üstlenmiştir. O yıl Pakistan’da *Pakistan Business Forum* adında bir teşkilât kurulmuştur. 1994’te Prof. Hurşid Ahmed Türkiye’de Prof. Sabahattin Zaim’e bir mektup yazarak kurulan teşebbüsün isim, adres, telefon, faks gibi haberleşme imkânlarını belirtmiş ve Türkiye’deki muadili organlara duyurmasını istemiştir. Sabahattin Zaim tarafından durum, başta MÜSİAD olmak üzere İş Dünyası Vakfı ve İŞHAD gibi kuruluşlara bildirilmiştir. MÜSİAD ve İŞHAD Pakistan’daki PBF ile irtibata geçerek PBF’nin 1994’de tertip ettiği toplantıya katılacaklarını bildirmişlerdir. Fakat yeterli katılımcı olmadığı için toplantı o yıl ertelenmiş ve 1995 yılında gerçekleştirilmiştir. Lahor şehrinde 1995 Eylül’ünde tertip edilen 1. *Uluslararası İşadamları Toplantısına* 23 İslâm Ülkesinden 800 civarında sanayici ve işadamı katılmıştır. Böylece bizzat müteşebbisler birbirleri ile tanışarak karşılıklı işbirliği imkânlarını aramışlardır. Bunun üzerine Türkiye’den katılan MÜSİAD yöneticileri müteakip toplantının İstanbul’da yapılmasını teklif ederek organizasyonu üstlenmişlerdir. 1996 yılının Kasım ayında İstanbul’da hem 2. *Uluslararası İş Forumu* toplantısı yapılmış, hem de 4. *Uluslararası MÜSİAD Fuarı* düzenlenmiştir.³² Böylece bir yandan

32 İkinci Uluslararası İş Forumu’nun açılışı İstanbul’da Lutfi Kırdar Kongre Salonu’nda 20 Kasım 1996 Çarşamba günü yapılmış, akademik tebliğler 21-24 Kasım günlerinde Yeşilköy’de Renaissance Polat Oteli’nde tartışılmış ve nihai bildiri imzalanmıştır. 4. Uluslararası MÜSİAD Fuarı ise 21 Kasım 1996 Perşembe günü Yeşilköy’de Dünya Ticaret Merkezi’nde açılmış ve 24 Kasım 1996 Pazar akşamı kapanmıştır. 2. Uluslararası İş Forumu’na yaklaşık 35 İslâm ülkesinden 1000 işadamı katılmış, Fuar’ı 40.000’den fazla insan ziyaret etmiş, 17 tebliğin tartışıldığı Forum’da akademisyenler arasındaki görüşmeler seviyeli bir ortam içinde cereyan etmiştir.

İslâm Dünyası'ndan katılan akademisyenler önceden basılıp dağıtılan ilmî tebliğlerini takdim ederek tartışmak imkânı bulmuşlar, diğer yandan toplantıya ve fuara katılan işadamları hem mamullerini teşhir, hem de birbirleri ile tanışıp anlaşma yapma imkânını elde etmişlerdir. Zaten aslolan hedef de budur: Özel sektörün, yani toplumların kaynaşması. Zira resmî heyet temsilcileri değişkendir. Hâlbuki işadamlarının kaynaşması devamlılık arzeder ve toplumların kaynaşmasını temin eder. Hâlen sekreterliğini ve yönetimini MÜSİAD'ın üstlenmiş olduğu *Uluslararası İş Forumu/International Business Forumun* bu görevi liyakatle yerine getirmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Teşekkür: Bu makalenin yayımlanması sürecindeki katkılarından dolayı İsmet Uçma ve İşaret Yayınlarına teşekkür ederiz (editör).